

Ciglane i tvornice opeke u Virju i Đurđevcu

VLADIMIR MIHOLEK

Nakon drveta i slame, opeka i crijep bili su prvi čvršći, sigurniji i trajniji materijali za gradnju stambenih i gospodarskih objekata u Podravini. U radu je riječ o tradiciji pečenja opeke od vremena Vojne krajine pa nadalje. Tema je obrađena redom: od odabira gliništa, ručne izrade opeke, pečenja opeke u poljskim pećima, pa do pojave prvih tvornica opeke i tada moderne kružne peći na samom kraju 19. stoljeća. Istraživačko područje obuhvaća u to vrijeme dva najveća seoska naselja u Hrvatskoj – Virje i Đurđevac. Najviše pozornosti posvećeno je tvornici opeke u Virju, o kojoj je sačuvana dokumentacija o radu nakon 1945. godine. Tvornicu je pokrenula Imovna općina đurđevačka preko poduzeća Podravsko dioničko društvo tvornica opeka u Gjurgjvcu. Nakon toga bila je u vlasništvu braće Sabolić iz Virja, a poslije Drugoga svjetskog rata nacionalizirana je i djelovala je deset godina kao Kotarska ciglana Virje. Tvornica opeke u Đurđevcu je zbog nedostatka arhivske građe i povijesnih podataka obrađena puno skromnije. Nju su pokrenuli Koprivničanci Šandor Toplak i Rudolf Majer, a od njih preuzeo ciglar Domeniko Patriarka. Poratnih je godina na mahove poslovala do 1970-ih. Pored toga, govori se i o neostvarenom pokušaju gradnje druge tvornice opeke po spomenutom dioničkom društvu.

Ključne riječi: gliništa, poljske peći, opeka, ciglane, Virje, Đurđevac, Podravina

1. Uvod

Tradicijsko se graditeljstvo u Podravini, kao i u većem dijelu kontinentalne Hrvatske, u prošlosti oslanjalo uglavnom na dva građevna materijala, drvo i slamu. Sve ondašnje građevine (kuće, štagljevi, staje, svinjci...) građene su od drveta, a za pokrov je služila slama i šindra. Drvene konstrukcije bile su lagane, čvrste, elastične i trajne. Drvo je bilo dostupno i lako se obrađivalo. Međutim, bilo je podložno požarima koji su znali poharati cijele ulice, od kuća do gospodarskih zgrada. Virje i Đurđevac pretrpjeli su goleme požare i nastale štete. Godine 1735. veliki požar u Virju odnio je 115 kuća i gospodarskih zgrada, a posve je izgorjela i župna crkva.

Budući da je Virje tada imalo oko 400 kuća, izgorjelo je preko četvrtine naselja. Požar 1818. godine poharao je 18 kuća, a godine 1836. zbio se još veći požar. Vatra je progutala 270 zgrada, 67 grla stoke, a šteta je iznosila oko 300.000 forinti. Bez imovine ostalo je 878 mještana. Ništa manji požar planuo je 1878. godine odnijevši 55 kuća i 32 štaglja.¹ Đurđevac je imao više sreće jer je zabilježeno manje požara nego u Virju, i nisu bili tako veliki. U najvećem požaru, 1877. godine, izgorjele su 53 kuće i 127 gospodarskih zgrada, a bez krova je ostalo

¹ PODRAVEC, Dražen: 130 godina Dobrovoljnog vatrogasnog društva Virje. Virje: Osnovna škola prof. Franje Viktora Šignjara Virje, 2008., 51–51.

Sl. 1. Lokacija poljske ciglane u Virju (izvor: VALENTIĆ, Mirko; HORBEC, Ivan; JUKIĆ, Ivana: *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća. Đurđevačka pukovnija*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., sekcija 7)

557 žitelja. Procijenjena šteta iznosila je oko 100.000 forinti.²

Jedine građevine od opeke za vrijeme Vojne krajine bile su vojne zgrade namijenjene posadi, službenicima i članovima časničkih obitelji, te crkve, dok se gradnja opekom poslije proširila i na ostale zgrade. Seljačkih je zidanica u početku bilo veoma malo. Na ostalim se kućama opeka jedino upotrebljavala kao temelj ispod drvenih pragova, što je bilo obilježje tadašnje gradnje podravske kuće.³ Dioba obiteljskih za druga uzrokovala je od sredine 19. stoljeća porast gradnje obiteljskih kuća za koje Imovna općina đurđevačka nije mogla namiriti dovoljno građevnog drveta. Stoga je opeka postala jedino rješenje. Najposlije, i sama naredba vlade od 14. ožujka 1892. godine (br. 10378), kojom se zbog čestih požara kuće moraju pokrivati crijepom, također je utjecala na povećanu proizvodnju opeka i crijepa u poljskim pećima, a potom i na otvaranje modernih tvornica opekar-

skih proizvoda.⁴ No, izrada i pečenje opeka bio je veoma težak posao i trebalo je vremena da se napeče dovoljna količina za podizanje jedne kuće. Tada je opeka bila veoma vrijedna pa se i ona rabljena, s porušenih objekata, ponovno upotrebljavala za gradnju novih. Tako se, na primjer, uzimala opeka od srušenih i napuštenih crkava i krajiških zgrada, a u tu svrhu poslužili su i ostatci srednjovjekovne crkve sv. Jurja u istoimenom naselju i bedemi i ugaone kule dvorišta utvrde Stari grad u Đurđevcu.

2. Lokacije gliništa i poljskih ciglana u Virju i Đurđevcu

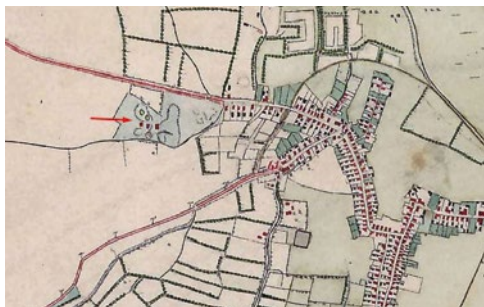
O tradiciji pečenja opeke na đurđevačkom području još u 15. stoljeću govori nam naselje zvano *Czyglenycza*. Ono se spominje 1477. u jednom popisu odmah nakon varoši Đurđevac, i u ispravi od 11. lipnja 1505. godine, kada đurđevački župnik Andrija daje u zamjenu posjede prebende sv. Križa *in Zenth Gyergh et Czyglenycza* Andriji Budoru za neka druga imanja. Samo ime nedvojbeno ukazuje na postojanje gliništa i poljske ciglane po kojoj je naselje dobilo ime. Može se pretpostaviti da se u njoj možda pekla opeka za gradnju đurđevačke utvrde.⁵ Osim toga, poljske ciglane možemo potražiti i na starim kartama ovoga područja. U sklopu prve sustavne topografske izmjere Habsburške Monarhije (Jozefinska izmjera od 1781. do 1782.) nastala je i karta Varaždinskoga generalata, odnosno Đurđevačke pukovnije, koja je služila za vojne potrebe. Kartu prate i opisi svih naselja s izgledom okoliša, međutim, ciglane se u tekstovima ne spominju. Iako nisu bile od presudne važnosti za vojsku, ipak su ucrtane na karti. Na zapadnoj

2 HORVAT, Rudolf: *Povijest Gjurgjevca*. Zagreb: Hrvatski tiškarski zavod, 1940., 60, 62.

3 SOMEK, Petra: *Tradicijsko graditeljstvo u Podravini. Pregled s karakterističnim primjerima*. Samobor: Meridijani, 2011., 148.; BIČANIĆ, Rudolf: *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750–1760*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1951., 24.

4 Izvještaj upravnog odbora o stanju javne uprave i kraljevskog podžupana o djelovanju kraljevske županijske oblasti i podčinjenih kraljevskih kotarskih oblasti u godini 1892., 81.

5 PAVLEŠ, Ranko: *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo. Povijest, topografija, organizacija*. Koprivnica: vlastita naklada, 2001., 201–202.

Sl. 2. Lokacija poljske ciglane (*Velika ciglena*) u Đurđevcu (izvor: Hrvatska. Druga vojna izmjera (1865. – 1869.); dostupno na: <https://mapire.eu/en/>)

strani Virja na karti je jasno upisano *Zügl hütt*, odnosno ciglana, čija lokacija u potpunosti odgovara lokaciji na kojoj je 1899. godine podignuta moderna tvornica opeka s kružnom peći. Jedan od putova koji je vodio do ciglane danas je nastanjen. Naziva se Ciglenska ulica.

U Đurđevcu su danas poznate lokacije *Velika* i *Mala ciglena*. *Velika ciglena* je zemljište s lijeve strane kraja Ulice bana Jelačića na kojem su donedavno bile vidljive jame sa stajaćom vodom. *Mala Ciglana* nalazi se uz Vinogradsku ulicu i danas su na tom mjestu podignute kuće, odnosno Ciglenska ulica (desna strana). Jame od iskopa gline prethodno su zatrpane zemljom. Napuštene jame svih gliništa seljacima su kasnije poslužile za namakanje konoplje. Takve jame narod je nazivao *bajeri*. Na spomenutoj karti ucrtana je samo *Velika ciglena*, to jest, označen je površinski kop, ali bez naziva. Prema tome, ona je starija od *Male Ciglene*, koja je otvorena kasnije.⁶

Sljedeća karta datira iz sredine 19. stoljeća, a nastajala je od 1865. do 1869. godine. Na njoj su ucrtane obje đurđevečke ciglane s vidljivim rubovima iskopskih jama, a uočljive su čak i poljske peći, odnosno popratni objekti. Virovska ciglana

nije obilježena.⁷ Katastarski plan iz 1868. godine nastao franciskanskom katastarskom izmjerom prikazuje spomenute ciglane kao posve omeđene i označene brojem parcele, pod imenom *Ziegelschlag*. Isti je slučaj i s ciglanom u Kalinovcu. Prema ciglani pruža se pristupni put koji danas predstavlja Ulica Ciglana.⁸ Krajem 19. stoljeća djelovala je poljska ciglana u predjelu Orel nedaleko od Ferdinandovca. Riječ je o kat. čest. br. 712 od 1.335 čhv. u vlasništvu đurđevečke veleposjedničke obitelji Nöthig. U matičnim knjigama župe u Ferdinandovcu čak se spominju i pojedini ciglari koji su izrađivali opeku: Vjenceslav Kalhar iz Češke (1872.), Tomo Anđela (1881.) iz Udina i Alojz Camerato (1898.) iz Italije. Stanovanje ciglara Anđele na Nöthigovom konaku ukazuje da je ciglana barem u to vrijeme bila u posjedu obitelji.⁹ O postojanju poljske ciglane u Sesvetama govori jedan tragični događaj iz 1894. godine. Đurđevčan Vid Zobundija (32 god.), bivši trgovački pomoćnik, uputio se pješice u Sesvete. U narušenom psihičkom stanju zavukao se u tamošnju užarenu peć i ispekao se.¹⁰ Druga pak smrt ukazuje na ciglanu pored Drave, nedaleko od Pitomače. Tamo je radio Talijan Giovanni di San Pietro (26 god.), a utopio se na Dravi prilikom kupanja 1883. godine.¹¹ Isto tako nalazimo upisane ciglare i na širem đurđevečkom području, što nam govori da su i u ovim mjestima postojale manje poljske ciglane: Josip Šalamon Čalinec (rodnom iz Maru-

7 Hrvatska. Druga vojna izmjera (1865. – 1869.). Dostupno na: <https://mapire.eu/en/> (18. 11. 2020.)

8 Habsburško Carstvo – Katastarske karte (XIX. stoljeće). Dostupno na: <https://mapire.eu/en/> (18. 11. 2020.)

9 Matična knjiga krštenih 1858. – 1872. i umrlih 1878. – 1934. rkt. Župe sv. Ferdinanda kralja u Ferdinandovcu. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054> (19. 11. 2020.)

10 Matična knjiga umrlih 1886. – 1911. rkt. Župe Svih Svetih u Sesvetama Podravskim. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054> (15. 11. 2020.)

11 Matična knjiga umrli 1871. – 1892. rkt. Župe sv. Vida u Pitomači. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054> (10. 11. 2020.)

6 VALENTIĆ, Mirko; HORBEC, Ivan; JUKIĆ, Ivana: *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća*. Đurđevačka pukovnija. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., sekcija 7.

ševca) u Budrovcu, gdje se oženio 1903. godine¹², Valentin Bajome (umro 1873. u Mičetincu)¹³, Dominik Špoljador u Đurđevcu (1902.)¹⁴ i Leonardo Matonia u Kloštru (1911.)¹⁵. U Otrovancu se pak spominju ciglari Martin Vindiš i Mijo Radančić koji je 1894. godine oženio Vindišovu kćer.¹⁶ Većina prezimena spomenutih ciglara govori da je riječ o majstorima pristiglima iz Italije.

Početak 20. stoljeća, odnosno 1903. godine, osim virovske i đurđevečke tvornice opeka, na širem su području djelovale gradska tvornica na Cindrišću (1883.) i ciglana Aleksandra (Šandora) Toplaka (1888.) u Koprivnici, te Trojstvska dionička tvornica opeke i glinene robe u Palovcu kod Velikog Trojstva, u većinskom vlasništvu Janka Grahora, zagrebačkog industrijalca i predsjednika Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu.¹⁷ Novigradska tvornica glinene robe d.d. vlasnika Jurja Ettingera, Mirka Barca i Rajmunda Fanto-

nija u Novigradu Podravske počela je s radom tek 1915. godine.¹⁸

3. Odabir gliništa i izrada sirove opeke

Opeka se pekla u poljskim pećima uz sama gliništa gdje se obavljao iskop zemlje. Takve ciglane nalazile su se skoro uz svako naselje, ako je u blizini postojalo naslaga kvalitetne gline. Njih nije bilo teško pronaći. Takva su mjesta bila prepoznatljiva po plitkim nepropusnim udubinama s kišnicom, koja se u lokvama zadržavala na površini. Pojedine su biljne vrste također ukazivale na postojanje naslaga gline. To su uglavnom kisele trave iz porodice šiljovki (*Cyperaceae*), zatim podbjel (*Tussilago farfara* L), kičica (*Erythraea centaurium* L.) i neke druge. Zemlja se iskapa stepenasto, u metar visokim i širokim jamama, tako da je radnik iskopanu zemlju lopatom bacao sa stepenice na stepenicu. Najpogodnija je bila glina koja se pomiješana s određenom količinom vode mogla lako mijesiti i kao takva potpuno popuniti unutrašnjost kalupa. Drugo svojstvo gline je ravnomjerno stezanje prilikom sušenja i pečenja. Iskusi ciglari mogli su opipom približno točno odrediti kakvoću gline. Glina je morala biti dovoljno masna da na njoj ostanu otisci kože, i kod sušenja se nije smjela raspadati. Premasnoj glini dodavala se određena količina pijeska, ali i pepeo i okuja (ugljena šljaka). Tragovi šljake i danas su vidljivi na polomljenim opekama prilikom rušenja starih zidanica. Iskopana se glina morala prosušiti i promrznuti. Nakon toga navozila se u dugačke metar visoke hrpe, te se povremeno polijevala vodom da se razmrvi. Glina se gazila u velikim jamama obloženima opekama ili daskama, gdje se kvasila vodom i usitnjavala motikama. Potom se dovozila do čvrstih drvenih stolova na kojima su radnici punili drvene okovane kalupe. Svaki se kalup navlažio vodom i posuo pijeskom da se glina ne prili-

12 Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske, Matični ured Đurđevac, Matična knjiga vjenčanih rkt. Župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu 1898. – 1940.

13 Matična knjiga umrlih 1869. – 1878. rkt. Župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054> (21. 10. 2020.)

14 Arhiva župnog ureda rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu. Liber extraneorum (Knjiga doseljenih) rkt. župe sv. Jurja u Đurđevcu.

15 Matična knjiga umrlih 1908. – 1927. rkt. Župe sv. Benedikta opata i Žalosne Gospe u Kloštru Podravske. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054> (21. 10. 2020.)

16 Matična knjiga vjenčanih 1893. – 1903. rkt. Župe sv. Vida u Pitomači (Kladare i Otrovanc). Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054> (21. 10. 2020.)

17 ŠEBEČIĆ, Berislav: *O poduzetništvu na glavnim gliništima i ciglanama središnje Hrvatske krajem XIX. i početkom XX. stoljeća.* // Rudarsko-geološko-naftni zbornik, (ur. Branko Crnković), Zagreb: Rudarsko-geološko-naftni fakultet, 2003., 87.; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Pretvaranje Bjelovara iz vojničkoga u privredno središte od 1871. do 1910. godine.* // Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, (ur. Slobodan Kaštela), Bjelovar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017., 41.

18 MADER, Blaž: Časti i dobru zavičaja, pretisak (1937.). Zagreb: Osnovna škola Blaž Madjer Novigrad Podravski, 1992., 189.

Sl. 3. Radnici ciglane u Virju (izvor: Zbirka fotografija Matije Vogrinčića (Đurđevac))

jepi za stijenke. Punjač bi rukama umijesio potrebnu količinu gline, snažno ubacio u kalup i poravnao, a zatim oštrim nožem odrezao višak u razini kalupa. Nosači su odnosili napunjene kalupe i istresali ih na daske za sušenje, a prazne kalupe vraćali na stol. Sirove opeke sušile su se na suncu i vjetru 10 – 20 dana.¹⁹ Takva proizvodnja opeke slikovito je opisana u *Gospodarskom pravilniku (Regulamentum domaniale)* Ivana Adamovića iz 1774. godine, napisanom mješavinom kajkavštine i ikavštine, o kojem je pisao Ivan Tinodi. On donosi nekoliko točaka:

17. *Vu cigli, na to najbolše valja paziti, da mera od deščica kam se blato deva, svenaokolo željezom okovana bude i tak dugačka i široka kak je kraljevska po cilom orsagu. .Blato naj se dobro gazi, malo kamenje vun vadi. Zemlja vu dvi tri cigle i črepi naj se u peči probuje, ar nije svaka dobra. Koju probu majstor od cigle naj zapečati i vu contract dene. Noži kojima cigel obrezivaju, po navadi ne budu tupi, niti cigle tenjše delati i kamena u njoj ostavljati.*

18. *Vu pečenju pako cigle najveći posel i kunst stoji da se cigel pervo dobro na suhome mestu osuši i da ga dešč ne opere. Da sirov i moker vu peč ne dojde. Vitri da ne vuku koji bi vatru na jednu stranu otpuhavali. Peč ispr-*

Sl. 4. Kalup za izradu opeke

vine da se čisto polako loži, ar nagli ogenj, cigle skup prilipi i tak oganj ne more vu gornje strane dojtj. Kada se pak metnuti odozdo cigel polako ispeče, jame otvorene ostaju da se vekši oganj loži, čak vu vrh plamen mora dokučiti.

19. *Ondak je cigel dobro pečen kada plamen odozgor i na svaku stran vun ide. Dreva da človek zadobi u zimi kada je dobar saonik. Toliko klaftrov dreva sa 4 voli vu kol u dužini valja zvoziti, koliko jezer cigle hoče peči i načiniti dati. I da tlaku prišpara koja bi vu klafter dugačka dreva sikla, dobra za peč ciglenu.*

20. *Da pak majstor od cigle ne more vkanniti, košulja od tri ili dvi najskrajne cigle odozgor i okolo nikada se dobro ispeči ne more i zato se u račun nikada ne vuzimlje. Ali ponekad majstori i ciglari rado takovu vu druge mišaju i oficiale zaslipe. Zato kada se na stotine meče, naj oficial dobro pazi da ga ne vkane. Zato se on naj tersi da dovolno dreva zvozi da se ciglari tužiti ne imadu.²⁰*

4. Pečenje opeka u poljskoj i industrijskoj peći

Nakon sušenja prišlo se slaganju, to jest, zidanju peći. Prvo se od opeka uzduž

19 SARNAVKA, Roman: *Izrađivanje opeka u poljskim pećima.* // Hrvatski šumarski list: Hrvatsko šumarsko društvo u Zagrebu, 68, 1-2, siječanj-veljača 1944., 7-25.

20 Autor je članke preuzeo iz: BÖSENDORFER, Josip: *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950., 249. TINODI, Ivan: *Križevačke ciglane.* // *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, VIII, 1, 2006., 109.

predviđenih zidova peći slaganjem izradilo ložište, a ostala se zatim slagala određenim redom i s malim razmacima jedna na drugu. Peć se od određene visine sužavala u krovasti oblik s ravnim sljemenom. Prilikom slaganja paralelno je od ložijih opeka podizan i zid peći. Unutar hrpe slagani su kanali, ložišta su se nalazila pri tlu, a dimni otvor na krovnom dijelu. Na kraju se cijela peć izvana omazala blatom da se zapune svi otvori. Peć se mogla sastojati od više ložišta, ovisno o količini izrađene sirove opeka, odnosno veličini peći. U početku se ložilo laganom vatrom da se opeke posve osuše, a potom se vatra pojačavala. Pečenje je bilo gotovo dok je vatra počela izlaziti kroz pukotine. Tada se prestalo ložiti, nastale pukotine zamazale su se glinom, a vrata ložišta zatvorila. Ložilo se drvetom (joha, bukva), a za tisuću komada opeka bilo je potrebno 1,5 metar drva. Pečenje je trajalo 3 – 6, a hlađenje peći 4 – 6 dana. Nakon toga rušili su se zidovi peći i redom se vadila opeka. U takvim pećima najbolje su pečene opeke bliže ložištu, a najmanje one uz zidove peći. I takve opeke često nalazimo prilikom rušenja starih kuća.²¹ Opeka se potom slagala u *zdenec*. Svaki *zdenec* sastojao se od 200 opeka, po 10 komada u 20 redova jedan na drugome.

Za vremena Vojne krajine takve su ciglane pekale opeku za vojne objekte i crkve, a potom i imućnije žitelje. Cjelokupan rad padao je na leđa graničara muškaraca od 18 do 60 godina, a pripadao je obveznoj raboti. Zimi su pak u šumi sjekli potrebno drvo, cijepali ga u kalanice i dovozili do ciglane. Svaki obveznik rabote morao je izvesti jedan hvat drva. U protivnom je kažnjavao zatvorom i batinama. Sav posao nadgledao je mjerodavni časnik i o tome izvještavao kapetaniju. Pečenje opeke za privatne potrebe moralo se na vrijeme prijaviti kapetaniji.²² Nakon razvojačenja ciglane su pripale općinama i zemljišnim zajednicama. Posao je vodio općinski ciglar,

Sl. 5. Gradnja kružne peći (izvor: Zbirka fotografija Matije Vogrinčića, Đurđevac)

za što mu je bila potrebna obrtna dozvola. Ciglane s poljskim pećima radile su sve do puštanja u pogon tvornica opeka u Virju i Đurđevcu, kada su ukinute.²³ Poslove oko pečenja opeke vodili su uglavnom talijanski majstori, od kojih su Podravci preuzeli određeno stručno proizvodno nazivlje: *karolista* (tal. *cariolisto* – vozač), vozač opeke s kolicima, *stampador* (tal. *stampadore* – onaj koji izrađuje, to jest, »štampa«), izrađivač opeke, *pičur* (tal. *piccolo* – malen), koji raznosi i prazni kalupe, *foruna*, peć.²⁴

Industrijska proizvodnja opeka odvijala se u takozvanim Hoffmanovim kružnim pećima, prema Friedrichu Hoffmanu, izumitelju peći iz 1858. godine. Peć se sastojala od 10, 12 i više međusobno povezanih komora za pečenje (1.000 C°) smještenih oko zajedničkog dimnog kanala koji se pružao prema visokom dimnjaku. Svaka komora imala je vrata koja su prije puštanja vatre zatvarali, a pukotine zamazivali glinom. U takvim se pećima vatra nepre-

21 SARNAVKA, Roman: Nav. dj., 7–25.

22 TKALAC, Krunoslav: *Babogredska kompanija*. Vinkovci: Slavenska naklada Privlačica, 1994., 106–107.

23 Hrvatski narod, IX, 22 (31. 5. 1900.)

24 DOLENEC DRAVSKI, Miroslav: *Mali virovski etnografski pojmovnik*. // Virje na razmeđu stoljeća, (ur. Martin Matišin), Virje: Zavičajni muzej Virje, zbornik V, 1993., 22.

stano ložila, ali se prebacivala iz komore u komoru; jedne komore su se hladile i praznile, a nasuprotne punile suhom opekom. Na krovu komore ugrađeni su otvori kroz koje se ubacivao usitnjeni ugljen. U svaku komoru stalo je oko 25 tisuća komada opeke. Pod punom vatrom uvijek su bile dvije komore. Topli plinovi od izgaranja ugljena odvođeni su u susjedne komore za predgrijavanje suhe opeke.²⁵

Tadašnje tvornice opeke proizvodile su opeku standardne mjere 29 x 14 x 6,5 cm, takozvani austrijski format, normiran 11. prosinca 1896. godine. Do tada je izrađivana opeka različitih dimenzija.²⁶ Obično je svaka tvornica svoju opeku označavala inicijalima vlasnika, godinom osnutka tvornice ili kojim drugim znakom utisnutim u njezinu površinu. Osim toga, proizvodile su jače pečenu kvadratnu opeku za *tarac* (podna opeka; 20 x 20 x 5 cm), bunarsku opeku (bunarice) i crijep *biber* (od njem. *Bieber* – dabar). Takve opeke, i one prepečene tamnocrvene boje, Podravci nazivaju *cvrtnica*.²⁷ Crijep *biber* pečen je od istog materijala kao i opeka. Ravne je plohe, pri vrhu s donje strane nalazila se peta, a pri dnu je strana zaokružena (oko 18 x 36 cm). Obično je bio krhak i deformiran. Kasnijom pojavom mehaniziranih preša za crijep u ovom su području bile dostupne razne marke industrijskog crijepa: Lettersberger Ziegelfabrik iz Bermabura; Trojstvanska tvornica opeka i crijeva u Belovaru; Cik Potisje Kanjiža; Bohn Patent N° 253 Zombolya, Ujlaki Tegla Meszegeto R. – Budapest; Zagorka d.d. Zagreb, Tvornica Bedekovčina – Patent Winner Berger; Velika Kikinda – Patent Bohn 272 i 333., Andjeo marsejski Stara Kanjiža, Bohn Vinkovci...²⁸

5. Djelovanje tvornice opeka u Virju od 1899. do 1925. godine

Već od početka 1890-ih u Virju se raspravljalo o potrebi gradnje suvremene tvornice opeka. Potražnja opeka i crijeva u Virju bila je velika i za gotovinu su se teško mogli nabaviti, a najbliže tvornice opeka u Koprivnici nisu mogle u dovoljnim količinama snabdijevati još i đurđevčku Podravinu. Domaća proizvodnja opeka u poljskoj ciglani nikako nije bila dostatna, a Virovci su za loženje peći još k tome sami morali pribaviti drva, što je bio dodatan problem jer se do njega teško dolazilo i za ogrjev, a kamoli za ciglanu. O tome je pisao i domaći *Podravec*, u čijem se članku zaključuje da bi time opeka bila jeftinija, a tvornica bi se sigurno isplatila, navodeći primjer koprivničke tvornice opeka.²⁹ Prvi sastanak inicijativnog odbora u svezi gradnje tvornice održan je u siječnju 1895. godine u Virju, na kojem su se sastali najugledniji mjesni posjednici. Njihova je namjera bila započeti gradnju već na proljeće. Planirali su rad tvornice na 30 godina uz proizvodnju od milijun komada opeka i crijeva godišnje. Prema njihovom proračunu tisuću komada opeka koštalo bi 12 forinti, uz utrošak jedne tone ugljena i četvrt hvata drva, a ako bi prodaja bila veća, cijena po komadu bila bi i manja. Tvornica bi bila podignuta u predjelu Trnje na općinskom pašnjaku, u početku na površini od tri jutra, a nadalje bi se svake godine proširila za još jedno jutro. Iskorišteno bi zemljište potom poravnali i opet pretvorili u pašnjak. Općina bi i nadalje bila vlasnik zemljišta, a poduzeće najamnik uz 100 forinti godišnje.³⁰ Naravno da su očekivali aktivnu suradnju s općinskim vijećem i mjesnim odborom, ali u početku nije bilo tako. Što je najvažnije, nije se raspravljalo odakle namaknuti potreban novac, a njihovi zaključci doneseni su naprečac bez ikakva savjetovanja sa stručnim osobama. Na to ih je putem *Podravca* na osnovu vla-

25 Hofmanova peč. Dostupno na: <http://dokument.tips/documents/hofmanova-pec.html>. (22. 11. 2020.); ŠEBEČIĆ, Berislav: Nav. dj., 605.

26 TINODI, Ivan: Nav. dj., 109.

27 DOLENEC DRAVSKI, Miroslav: Nav. dj., 69.

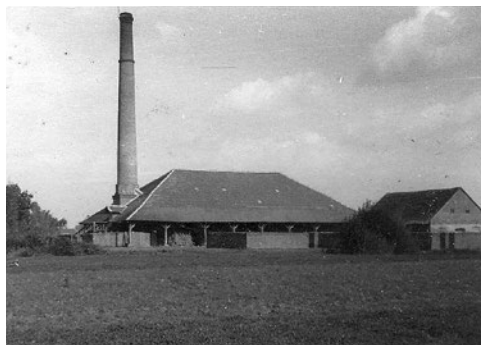
28 TINODI, Ivan: Nav. dj., 113.

29 Podravec, VI, 13 (1. 7. 1898.)

30 Podravec, III, 2 (15. 1. 1895.)

stitog iskustva upozorio stanoviti Subotičanec, gradski činovnik u Koprivnici. Sam se ponudio svojim savjetima o gradnji i poslovanju buduće tvornice. Subotičanec piše da kvaliteta materijala ne ovisi toliko o žestini vatre u peći koliko o dobroj izradi i kvaliteti zemlje. Na primjer, izjavljuje da neka ilovača može dati dobru opeku, ali loš crijep. Stoga preporučuje da se najprije ispita kakvoća i količina zemlje. Prema njegovoj procjeni maksimalna cijena tisuću komada opeke koštala bi 11, a crijepa 12 forinti. Proizvodnjom od dva milijuna komada opeka moglo bi se zaraditi oko 5.000 forinti. Međutim, piše da Virovci svoju potrošnju ugljena i drva baziraju na osnovu proizvodnje poljske peći, a u modernoj bi peći potrošnja goriva za dva milijuna komada iznosila 20.000 mtc ugljena i 500 hvati drva. Nadalje govori o lošoj kvaliteti domaćeg ugljena koji daje malo žara, a sadržajem sumpora loše djeluje na kakvoću i izgled materijala. Smatra da je uvozni »trifailski« ugljen³¹ puno bolji i da ne bi previše poskupio sam proizvod. Općini bi najam od 100 forinti bio malen, pa preporuča da ona sama preuzme posao, kad već ima svoje zemljište. No, do suradnje i dogovora nije došlo, a općinsko je vijeće odbilo dati zemljište u najam.³²

Nedostatak opeka u Virju i lutanje glede gradnje, natjeralo je mjesne posjednike da otvore novi iskop s poljskom peći. Općinsko je vijeće nakanilo dovesti svoga ciglara, ali mještani u njega nisu imali povjerenja, i još bi k tome morali sami praviti opeku pod njegovim nadzorom. Stoga su uz podršku manjine u općinskom vijeću odredili zemljište i doveli svoga ciglara i težake, ali su ih rastjerali oružnici po nalogu općinskog načelnika.³³ Neki su se konkretni planovi pojavili već sljedeće godine, kada je spomenuto da bi za tvornicu bilo potrebno oko 15 tisuća forinti, a bila bi ustrojena kao dioničko društvo uz mo-

Sl. 6. Toplakova tvornica opeke u Đurđevcu (izvor: Zbirka fotografija Matije Vogričića, Đurđevac)

gućnost kupnje dionica od 50 forinti vriednosti. Nadu su polagali u novi mjesni odbor i njegove konkretne odluke.³⁴ Kako se stvar dalje razvijala nije poznato, ali su u međuvremenu prošle već dvije godine, a da se ništa nije pokrenulo. Po svemu sudeći sve teže je bilo doći do potrebne opeke, pa se svojim kapitalom u posao uključila Imovna općina đurđevečka ne bi li konačno pokrenula gradnju. Ona je pak tu vidjela svoju računicu jer bi tako mogla budućoj ciglani za loženje prodati drvo i ugljen iz svojih šuma i ugljenokopa. (Sl. 6.)

U travnju 1899. godine žitelji Virja primili su poziv s potpisima 22 posjednika iz Virja i Đurđevca, kojim su ih pozvali na upis dionica novoga poduzeća *Podravsko dioničko društvo tvornica opeka u Gjurjgevcu*, koje kani podići modernu peć u Virju, a kasnije i u nekim drugim mjestima, primjerice u susjednom Đurđevcu. Temeljna glavica iznosila je 80 tisuća kruna, od kojih je 60 tisuća uložila Imovna općina. Podravcima je stoga ponuđeno tisuću komada dionica od po 80 kruna. Upisivanje dionica obavljalo se do 15. svibnja u trgovini Ferde Brennera u Đurđevcu i Štefe Sabolića u Virju. Upisnina po dionici iznosila je dvije krune, a dionice su mogli otplaćivati u ratama od 20 kruna sve do 1. kolovoza.³⁵ Dioničko je društvo registrirano 31. ožujka 1900. godine na trajanje od 40 godina. U

31 Ugljen iz Trifaila, odnosno Trbovlja u Sloveniji (od njem. Trifail – Trbovlje).

32 Podravec, III, 4/5 (1. 3. 1895.)

33 Podravec, III, 8 (15. 4. 1895.)

34 Podravec, IV, 38 (24. 10. 1896.)

35 Podravec, VII, 8 (15. 4. 1899.)

prvo ravnateljstvo ušli su: upravitelj Martin Starčević, civilni mjernik i veleposjednik u Đurđevcu, Andrija Peršić, odvjetnik i javni bilježnik u Đurđevcu, Dragutin Laksar, upravitelj gospodarstvenog ureda Đurđevačke imovne općine u Bjelovaru, te Martin Sabolić i Bolto Šklebar iz Virja, a u nadzorni odbor Ante Mark, imovni šumar u Bjelovaru, Karl Götz veleposjednik u Pitomači i Mijo Matunci iz Novigrada.³⁶ Zemljište i izgradnja peći koštali su preko 65 tisuća kruna. Podignuta peć proizvodila je 70 – 80 tisuća komada opeke tjedno. Troškovi proizvodnje iznosili su 15 kruna za tisuću komada, bez ugljena koji se dobavljao iz Glogovca (1 kruna po mtc). Opeka se prodavala do 300 kruna za tisuću komada. Prihod ciglane bio je malen, jer dividenda nikad nije bila veća od 4 %, a 1908. iznosila je 2 %. Osnivačka skupština dioničkog društva održana je 22. lipnja u novoj zgradi virovske škole.³⁷ Stroj za izradu opeka kupljen je od belgijske tvrtke Ed. de Saint-Huber. Ujedno je proizvodio i podne opeke (za *tarac*) za kojima je bila velika potražnja jer je hrastovina za stajske podove seljacima bila teško dostupna. U pogonu su zaposleni domaći radnici na čelu s poslovođom Đurom Laušom osposobljenim za upravljanje strojevima i proizvodnjom.³⁸ Iz ostavštine dioničkog društva ostao je sačuvan samo nacrt tvornice (68,5 x 96 cm) izrađen u Grazu 19. listopada 1899. godine. Nacrt su Muzeju grada Đurđevca poklonile sestre Blanka i Zlatka Laksar iz Bjelovara, unuke Dragutina Laksara, predstavnika Imovne općine u ravnateljstvu dioničkog društva.³⁹

Tvornica je svoje proizvode prodavala na području kotara Đurđevac i Koprivnica.

36 Državni arhiv u Zagrebu (DAZ), Trgovačko-obrtnička komora, Registar – dionička društva i zadruge, knj. III., sign. 40103

37 Hrvatske pravice, IV, 1 (1. 1. 1910.)

38 Podravac, VIII, 23 (9. 12. 1900.)

39 JANKOVIĆ HAPAVEL, Edita: *Tlocrt tvornice opeke u Gjurjgvcu izrađen u Grazu 1899. godine.* // Podravski zbornik 2009., (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2009., 322. Autorica u nedostatku podataka smatra da je riječ o nacrtu ciglane u Đurđevcu, što je netočno.

Godine 1903. izložila ih je na izložbi u Budimpešti, koju je organiziralo Ravnateljstvo kraljevskoga ugarskog geološkog zavoda u Budimpešti. Za loženje peći Imovna je općina dobavljala ugljen iz ugljenokopa u Glogovcu i Šemovcima.⁴⁰ Od 1908. godine ugljenokop u Glogovcu u vlasništvu je Imovne općine.⁴¹ Glogovački je ugljen bio puno kvalitetniji i obilniji od šemovečkoga. Imovna je općina kod dvojice stranih rudara naručila istraživanja u okolici Šemovaca još početkom 1890-ih. Oni su iskopali tri istražna rova u dužini od po tri metra. Pronađeni ugljen bio je loše kakovće, u tankim slojevima (1,5 m), nedozreo i pomiješan s glinom i pješčanikom. U šemovečkom rovu iskop je počeo 1891., a 1902. godine Imovna ga je općina prodala Topljaku iz Koprivnice, vlasniku tvornica opeke u Koprivnici i Đurđevcu. Kod kupoprodaje došlo je do povrede određenih zakonskih odredaba, što je uočio Martin Starčević. Starčević je odmah podigao parnicu i nakon toga sam kupio ugljenokop. Zanimljivo je da je potom isti ugljen prodavao Imovnoj općini koja mu je prodala ugljenokop. Tome su prigovarali pojedinci iz đurđevačke oporbene vlasti optužujući Imovnu općinu da je time omogućila bogaćenje Starčevića, jer je ovaj bio član njezina upravnog odbora. Po svemu sudeći iskop kod Šemovaca obavljao se promjenjivim intenzitetom nešto više od deset godina.⁴² Budući da je Imovna općina, kao većinski vlasnik tvornice, pravoužitnike snabdijevala drvom i ugljenom, omogućila im je i kupovinu opeke uz popust od 4 krune za tisuću komada.

Da je tvornica imala poteškoća u poslovanju, doznajemo iz triju novinskih članaka. Zapravo, već na samome početku rada ravnateljstvo je imalo problema jer kupljeno zemljište nije imalo pristupni

40 ŠEBEČIĆ, Berislav: Nav. dj., 87.

41 FELETAR, Dragutin: *Općina Koprivnički Bregi – središte ugljenarstva.* // Scientia Podraviana: Glasilo Povijesnog društva Koprivnica, XXV, 27, prosinac 2013., 22.

42 Narodne novine, LVI, 146 (27. 6. 1890.); Hrvatska, II, 151 (3. 7. 1902.) i II, 298 (30. 12. 1902.)

Sl. 7. Opeka proizvedena na ciglani u Virju s oznakom inicijala tvrtke *Podravsko dioničko društvo tvornica opeka u Gjurgjevcu*

put, pa su bili primorani skupo plaćati privatni.⁴³ Nadalje, 1907. godine objavljen je oglas u kojem se tvornica daje u najam na 3 – 5 godina. Iste godine navodi se da je Ferdo Brenner, trgovac u Đurđevcu, tvornici prodao brašno, mast i slaninu u vrijednosti 500 forinti, ali mu roba nije plaćena. Ravnatelj Martin Starčević jamčio je da će platiti, ali se to nije dogodilo, pa je Brenner nakanio podići tužbu. Godine 1910. objavljeno je da je dotadašnja uprava *bila u tako zlim rukama da se Imovna općina morala pobrinuti da smijeni upravitelja i cijelu upravu. Prošle godine srušio se i dimnjak, koji košta koliko i peč.*⁴⁴ Izgleda da je tvornici nedostajalo novca za proizvodnju jer je od štedionice uz velike kamate uzimala novac na mjenice.⁴⁵ O radu 1918. godine potvrđuje vijest da će se glavna skupština dioničkog društva održati u prostorijama Prve hrvatske štedionice u Đurđevcu.⁴⁶ Posljednji je podatak iz 1925. godine, kada je zbog nagomilanih poteškoća došlo do stečaja dioničkog društva. Članovi ravnateljstva tada su bili Dragutin Laksar, Gustav Lach, upravitelj kotarske šumarije u Đurđevcu,

Eduard Nöthig (Đurđevac) i Josip Kendelić, veleposjednik i ravnatelj Prve hrvatske štedionice u Đurđevcu, a članovi nadzornog odbora Andrija Peršić, Bolto Šklebar i Petar Škrlec (Đurđevac). Kao likvidatori navode se Fuchs, Kendelić i Laksar.⁴⁷

6. Rad tvornice opeke u Virju od 1945. do 1950. godine

6.1. Poslovanje u 1945. godini

Podataka o radu tvornice nakon stečaja nema, ali se zna da su do početka Drugoga svjetskog rata vlasnici bila braća odvjetnik dr. Marijan Sabolić (1895. – 1992.) i Branimir Sabolić (rođ. 1901.) iz Virja. Samo jedan manji dio zemljišta nije bio u njihovom vlasništvu. Prema tome tvornica je vjerojatno i nadalje bila u pogonu, osim tijekom Drugoga svjetskog rata. Nakon rata opeke je kudikamo nedostajalo zbog izgradnje objekata porušenih u ratnim razaranjima, pa je već 1945. godine komunistička vlast odmah osnovala Državnu ciglanu u Virju i pokrenula proizvodnju. Zapravo, ciglana je pravno i dalje bila u Sabolićevom vlasništvu, ali im je nasilno oduzeta, za koju Sabolići nisu dobili nikakve isprave. Njome je upravljao Narodno-oslobodilački odbor (NOO) Kotara Đurđevac. Vlasništvo je s pravne strane posve jasno, a novi su vlastodršci došli do neobičnog zaključka. Smatrali da vlasnik ne postoji jer braća nemaju dokumente kojima bi dokazali da im je konfiscirana.⁴⁸

Prema ukazu Prezidijuma Sabora Narodne Republike Hrvatske (br. 800-46) od 29. rujna 1946. godine došlo je do podjele privrednih poduzeća u Hrvatskoj. Većima je dodijeljen status republičkog, a manjima

43 Podravac, VII, 14 (15. 7. 1899.)

44 Ne zna se koje je godine došlo do smjenjivanja uprave. Starčević je bio ravnatelj do 20. rujna 1908., kada je iznenada umro.

45 Hrvatske novine, XV, 43 (31. 10. 1907.) i XV, 9 (28. 2. 1907.); Naše pravice, VII, 2 (13. 1. 1910.)

46 Nezavisnost, XII, 31 (29. 6. 1918.)

47 DAZ, Trgovačko-obrtnička komora, Registar – dionička društva i zadruge, knj. III., sign. 40103

48 Državni arhiv Bjelovar (DAB), Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Urudžbeni spisi 1945. – 1951., Dopis zemaljskoj upravi za građevnu industriju Ministarstva industrije i rudarstva (br. 387/46) od 10. IX. 1946., kut. 1.

lokalnog značaja, što se odnosilo i na ciglanu u Virju. U početku je o njoj brinula Zemaljska uprava za građevnu industriju, da bi iste godine Odjel industrije i obrta Okružnog Narodnog odbora Bjelovar (br. 46001-IV-1946.) rješenjem ciglanu predao Kotarskom NOO Đurđevac. U početku je djelovala pod nazivom Ciglana Virje, a od 31. kolovoza 1948. godine (rješenje br. 15560) kao Kotarska ciglana Virje.⁴⁹ Proizvodnja je pokrenuta u ljetu 1945. godine, a za upravitelja je postavljen zidarski majstor Đuro Crnjaković iz Virja. Broj zaposlenika kretao se prema potrebi i prema mogućnostima, na čelu s poslovođom Ignacom Rabađijom, koji je na istim poslovima radio za Sabolića prije rata. Osim njih radili su i sezonzoni određeni od NOO-a, naročito oni bez radnih obveza kod kuće, i politički neistomišljenici i »reakcionari«. Čak su trebali stići i neki ratni zarobljenici, ali su poslani na rad pitomačkoj šumariji. Godine 1948. na rad im je upućen i osuđenik Petar Lukačić, osuđen na 10 dana popravnog rada. Vjerojatno je takvih radnika bilo više.⁵⁰ Opeka se pekla do početka listopada, a radnici su poslani na tjedni dopust da obave svoje radove u polju. Nakon povratka izvozili su opeke iz peći te iskapali i pripremali zemlju za proljeće. Vlast je bila zadovoljna radnicima, a ovi s poslom i plaćom, ali ne i poslovođom Rabađijom, koji ih je iscrpljivao, a to je radio i kod bivšeg poslodavca. Međutim, osjećao se manjak stručnih radnika. Zato je »URS Đurđevac« dopisom molio da se dovede ložača Martina Rabađiju, tada pripadnika vojne postrojbe u Bjelovaru (1. brigada, 1. bataljon, 4. četa), a Mati Novogradcu, ciglarskom stručnjaku, poslan je poziv da se odmah javi na posao, uz napomenu da se neposluh kažnjava. Nedostajala su im i dva štampadora te 1 – 2 ložača. Ciglana je za

Sl. 8. Detalj zaglavlja s dopisa Kotarske ciglane u Virju (izvor: DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Uruđžbeni spisi 1945. – 1951., kut. 1)

prehranu radnika dobavljala potrebne namirnice, što se vidi u popisu sljedovanja. Tako je za razdoblje od 5. – 12. srpnja nabavljeno: 36 kg graha, 1,5 šećera, oko 8 kg masti, preko 20 kg brašna, 4 kg soli, 115 kg krumpira i po 10,5 kg mesa i slanine.⁵¹

Novi su vlasti od samog početka također imale problema s poslovanjem ciglane, pa je kod Zemaljske banke Jugoslavije podigla zajam od 150.000 dinara, od kojih je ciglana iskoristila samo 90.000 dinara. Novac je upotrijebljen za troškove proizvodnje, popravak kružne peći i alata, te za plaće. Unatoč tome ostao je dug za potrošeni ugljen. Zapravo, većina problema stvorila se zbog nedostatka stručnih radnika, rukovoditelja i knjigovođe. Izvješća o radu, koja je zahtijevalo Ministarstvo industrije i rudarstva u Zagrebu, poslana su necjelovita jer zbog pomanjkanja činovnika nisu vođene skoro nikakve knjige. Javljeno je tek da je do kraja 1945. godine prodano 450 tisuća opeke i 19.500 komada opeke bunarice. Određena dugovanja nisu plaćena zbog nedostatka novca. Pored toga ostalo je još podosta neprodane opeke i crijepa *bibera*, jer je potražnja za kupovinom bila mala budući da ljudi nisu imali novaca za gradnju. Upravitelj Crnjaković u izvješću za 1945. godinu navodi da mu je nejasna vlasnička struktura ciglane jer dosad nije dobio o tome nikakve dokumente na uvid, niti ih u ciglani posjeduju. Zna samo

49 DAB, Sumarni inventar. Kotarska ciglana Virje 1945. – 1951., signatura: HR DABJ 538, Bjelovar, rujan 2012., 4.

50 DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Uruđžbeni spisi 1945. – 1951., Odsjek unutrašnjih poslova pri kotarskom izvršnom odboru Gjurgjevac. Referada izvršenja kazni, dopis od 23. IX. 1948., kut. 1.

51 DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Uruđžbeni spisi 1945. – 1951., bilježnica, rukopis, kut. 1.

da je donedavno bila u vlasništvu Marijana i Branka Sabolića, koji uživaju određeni dio zemljišta ciglane. (Sl. 8.)

6.2. Poslovanje u 1946. godini

Tijekom 1946. godine zaposlena su dva činovnika, Josip Šoš i knjigovođa trgovačkog društva u Đurđevcu Leon Taubić (Golub; op.a.).⁵² Potonji je odlukom mjerodavnog ministarstva postavljen ne bi li pokrenuo knjigovodstvo u ciglani.⁵³ O tome kako je upravitelj Crnjaković poimao administrativni posao vidi se u njegovu dopisu Ministarstvu industrije i rudarstva u svezi poslanog im izvještaja za 1946. godinu. On se pravda da su izvještaj načinile nestručne osobe, pa moli mjerodavne da mu to ne uzmu za zlo, jer pogriješke nisu namjerne. Što se pak novčanog duga tiče, Industrijsku banku u Zagrebu obavještava da će početi vraćati dug čim bude novca u blagajni.⁵⁴ Uvid u poslovanje najbolje oslikava dopis Odjela industrije i obrta Okružnog narodnog odbora u Bjelovaru od 4. prosinca 1946. (br. 51369-IV-46). Zanimljivo je da je dopis naslovljen na Ciglanu Sabolić u Virju. U njem se prikazuju smjernice za rad u sljedećoj godini. Potrebno je uložiti sve napore u povećanju proizvodnje, uvesti normirane radove, budući da se u ciglani uglavnom sve radi ručno, izbjegavati prekovremeni rad da se ne plaća 50 % više od redovne satnice, *staviti se pravovremeno u vezu s prehrambenim ustanovama radi hrane za radništvo, uvesti i propisno voditi za poslovanje sve računске i knjigovodstvene knjige, da bi u svakom času bilo pregledno poslovanje poduzeća, odstraniti iz rada i poslovanja sve neproduktivne radnike i neproduktivne*

izdatke da bi produkcija bila što jeftinija a kvaliteta proizvoda što bolja. Ujedno u dopisu najavljuju pri svome odjelu ustrojavanje posebnog »organa« (okružne uprave) za ciglarsku djelatnost, kojeg će voditi dva namještenika, a uzdržavat će ga sve kotarske ciglane.

Pojedine podatke o izgledu i vlasništvu ciglane daje nam polica osiguranja sklopljena 24. rujna 1946. godine pri Državnom zavodu za osiguranje i reosiguranje u Zagrebu. Polica donosi sljedeće podatke: *Vlasnik zemljišta, zgrada i predmeta koji se osiguravaju je Hrvatska štediona d.d. Virje. Ciglana leži u mjestu Virju na polju Zabršćak, kotar Gjurgjevac. Ciglana se nalazi oko 500 m izvan mjesta. (...) Tvorničke zgrade su zidane i crijepom pokrivenne, a stare su preko 50 godina. (...) U ciglani postoji most, koji služi za uvoz ugljena na kružnu peć. Jednostrešni krovovi su od drva. Most u ciglani je sagrađen iz drva i dasaka. U ciglani postoji jednostavni prostrani tavan popodjen, a gdje je peć, a tu je bolta i željezni otvori kroz koje se baca ugljen u peć. Podzemnih hodnika u ciglani nema. Na drvenim jakim stupovi stoji cijela zgrada – streha i cijeli gornji dio. Pod tim strehama uskladištene su male količine ugljena dolje oko peći sirova roba /cigla/. Gotova roba vozi se u posebnu za to određenu šupu. Otvori u zidovima koji služe za provod transmisije nisu zazidani ni posve zatvoreni gvozdenim limom. Dimnjak je sagrađen od cigle, iznutra imade klanfe, a napred je ovit sa obručima. (...) Troška ugljena i pepeo odvoze se izvan tvorničkog teritorija. Prostorije tvornice osvijetljene su petrolejskim svjetlom. (...) Posebno sagrađene sušione nema, nego se cigla suši na otvorenom. (...) Ciglana je do sada bila osigurana kod Slavije na ime Ciglana Sabolić, sada Kotarski narodni odbor. Jedan pak neimenovani i nedatirani dokument u rukopisu sadrži podatke o veličini ciglane. Vanjska dužina kružne peći iznosila je 30,8 m, širina 11,5 m, a visina 3,62 m. Vatreni kanal bio je dugačak 25 m, te širok i visok po 2,5 m. Vrata na komorama udaljene su međusobno jedna od drugih 3,6 m. U punu peć odjednom je stalo 80.000 komada opeke. Dimnjak je bio visok 35 m.*

52 Riječ je o Leonu Golubu (1910. – 1974.) iz Đurđevca. Autor dopisa njegovo je prezime, iz samo njemu znanih razloga, preimenovalao u Taubić (od njem. *die Taube* – golub).

53 DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Urudžbeni spisi 1945. – 1951., Dopis Okružnog narodnog odbora Bjelovar NOO-u u Đurđevcu od 3. prosinca 1946. (br. 41434/46.), kut. 1.

54 DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Urudžbeni spisi 1945. – 1951., Dopis upravitelja Crnjakovića Industrijskoj banci, filijali u Zagrebu od 26. IX. 1946., br. 417/46., kut. 1.

6.3. Poslovanje u 1947. godini

Ugovorom (br. 194/1947.) sklopljenim između uprave i zaposlenika potonji se obvezuju u 1947. godini proizvesti 800.000 komada opeke, a poželjno je i više. Zarade će se isplaćivati svake subote za protekli tjedan u vidu predujma, a ostatak na kraju mjeseca uz obračun izdvajanja za socijalo osiguranje. Uprava se obvezala isplatiti do datak za djecu. Za prehranu radnika morao se brinuti poslovođa. Navedene zarade (normirani posao za tisuću komada izrađene opeke) govore nam o vrstama radnika na ciglani. To su: stampadori (20 din.), blatari i vozači blata na stol (18 din.), pičuri / odnosači (12 din.), obžigači / breneri (22,5 din.), izvažaći i uvažaći opeke u i iz peći (18 din.), slagači / slikteri u peći (20 din.), vozači opeke u vagonetima do peći (20 din.) i radnici na tučenju i sijanju ugljena (15 din.). Svi radnici morali su stanovati na ciglani kako bi na vrijeme krenuli s poslom. Nijedan radnik nije smio svojevoljno napustiti posao. Pijančevanje i »hazardne« igre bile su zabranjene. »Među radnicima treba da vlada duh drugarstva i solidarnosti, kako pri poslu tako i izvan posla.« Ugovor je potpisalo 13 radnika. Upravitelj dopis (br. 562 / 1947.) Kotarskom NO Đurđevac od 18. kolovoza 1947. godine govori o upisu ciglana u državni registar poduzeća. Iz upisanih podataka doznajemo da su prema tada utvrđenom stanju u grunтовnim knjigama (grunt. ul. br. 2828, kat. opć. Virje) 22 katastarske čestice zemljišta od 10 jutara i 1.304 čhv. upisane na Marijana i Branka Sabolić. Međutim, u grunтовnom ulošku nije upisano da se na tim česticama nalazi ciglana. Upravitelj pojašnjava da ne može ciglanu upisati u registar jer se prema izjavi Branka Sabolića ova ciglana ne nalazi na popisu nacionaliziranih poduzeća, pa se prema tome ne može smatrati državnom svojinom. Slučaj je vjerovatno riješen 1948. godine, o čemu javljaju *Narodne novine*: Na temelju čl. 17. Osnovnog zakona o registraciji državnih privrednih poduzeća, Kotarski narodni odbor Đurđevac, povjereništvo financija objavljuje, da je regi-

*strirano poduzeće: Kotarska ciglana Virje, sa sjedištem u Virju, osnovano rješenjem Kotarskog narodnog odbora Đurđevac, br. 15560 od 31. kolovoza 1948. god.*⁵⁵

Knjigovođa Leon Golub po svemu je sudeći napustio ciglanu, jer je rješenjem Kotarskog NO (br. 4942/47.) od 17. travnja 1947. godine za knjigovođu postavljen Baltazar Pintar iz Virja. Otprilike u isto vrijeme kotarska planska komisija izvijestila je ciglanu da im je određen novi dobavljač ugljena, Bjelovarski rudnici Pitomača (br. 5269-III-1947.). U dopisu upozoravaju upravitelja na njegov rad, kritizirajući ga da je sve svoje obveze prebacio na poslovođu koji je time zapostavio svoj posao, a on da na slobodnom zemljištu za svoje potrebe sadi krumpir. U protivnom će biti pozvan na odgovornost. Na taj je način, slijedi dalje u dopisu, ugrožen plan godišnje proizvodnje, kao i prebacivanje plana za 200.000 komada opeke namijenjene domaćim kupcima. Crnjaković je o daljnjem gornjanju problema u poslovanju izvijestio plansku komisiju u Obračunu proizvodnje za 1947. godinu (br. 800 / 47.). Pojašnjava da je peć ispražnjena, a proizvodnja prekinuta. Radnike je isplatio i poslao kućama 15. rujna jer prijeti opasnost od urušavanja dotrajalog svoda peći. Naglašava da je proizvodni plan za godinu ispunjen, kao i 20.000 kom. opeke preko plana, i da je nakon odstranjivanja polomljene opeke sve prodano, osim 64.855 kom. opeke.

6.4. Poslovanje u 1948. godini

U veljači sljedeće godine ciglanu je pregledalo povjerenstvo Ministarstva komunalnih poslova. Povjerenstvo je utvrdilo postojanje dovoljne količine gline za nastavak proizvodnje, a peć zateklo u obnovi. Na osnovu toga odredili su da se proizvodnjom započne 15. ožujka, a plan proizvodnje za tekuću godinu povišili su na

55 DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Urudžbeni spisi 1945. – 1951., Narodne novine, br. 88, 1948., str. III, isječak stranice., kut. 1.

1.5000.000 komada opeke.⁵⁶ Početkom ožujka ciglani je na rad dodijeljen novi poslovođa Antun Herent.⁵⁷ Sljedeći problem bio je nedostatak stručne radne snage, pa je Odsjek komunalnih poslova Kotarskog NO naredio upravitelju odrediti nekoliko boljih i pismenih radnika i obučiti ih, kako bi se kasnije mogli uputiti u ciglarsku školu (br. 5944-IV-48). Shodno novim zadatcima došlo je i do promjene na čelu ciglane. Kotarski je odbor postavio novog upravitelja Franju Macekovića iz Virja (br. 8.297-1948.), a Crnjaković je premješten na mjesto tajnika NO Virje. Odmah nakon toga povjereništvo Ministarstva komunalnih poslova obavilo je pregled poduzeća, o čemu su sastavili zapisnik (bez datuma i ovjere). Između ostaloga, zatekli su 3.750 kubika gline, 39.200 komada sirove opeke i 191 tonu ugljena. Procijenili su da na vlastitim površinama posjeduju gline za još dvije godine proizvodnje. Ciglani uvelike nedostaje krovova i šupa za sušenje, a da potrebna drvena građa još uvijek nije dopremljena. Nikakve investicije nisu predviđene, a postoje i određena dugovanja i potraživanja. Knjigovodstvo je vođeno ažurno. Navedeni problemi sa stručnim osobljem doveli su do proizvodnje loše pečene robe. O tome najbolje govori dopis (23. VII. 1948.) poduzeća visokogradnje Norma u Osijeku, jednog od kupaca opeke: *Razumijemo donekle vaše poteškoće zbog pomanjkanja stručnog ložača, ali mi zato ne moramo zaprimati od Vas neupotrebljivu ciglu. Znađete sami najbolje, da kod solidnih građevina ne smijemo bilo kakvu ciglu upotrebljavati. Zadovoljit ćemo se i sa osrednjom kvalitetom cigle, pa Vas dakle ponovno molimo, da nam otpremite samo upotrebljivu ciglu...* No stvar se nije popravila jer je nakon sljedeće dopreme dopisom istog poduzeća od 6. kolovoza došlo do otkazivanja daljnjih poslova. Tehnički upravitelj Franjo Jung iznio je ve-

oma loše zaključke o ciglani. Krajem srpnja zaprimio je u vagonima 5 tisuća komada opeke. Komisija iz poduzeća pobrojala je 20 % neupotrebljive nedovoljno pečene opeke, isto toliko opeke bilo je prepečeno i potpuno deformirano, a 10 % polupano.

Otkad je Franjo Maceković preuzeo rukovodeće mjesto u ciglani postoje i sačuvana godišnja izvješća o poslovanju. U izvješću za 1948. godinu (10. XII. 1949.) stoji da se proizvedilo samo 130 radnih dana u razdoblju od 19. travnja do 4 rujna. Zbog lošeg kišovitog vremena, nedostatka stručne radne snage, slabe organizacije rada i nekvalitetnog ugljena proizvedeno je samo 889.130, od planiranih milijun i pol komada opeke. Maceković je naveo da uz nedostatak investicijskih kredita i lošeg cjelokupnog stanja ciglana ne napreduje nego stagnira. Isto se odnosi i na stambeni prostor radnika koji je star, derutan i vapi za obnovom koju dotad vlasti još nisu odobrile. Prosječno je bilo potrebno 46 radnika, a stvarno ih je radilo samo 35. Velik broj radnika otišao je zbog bolje plaće raditi u druge ciglane, a dio postojećih odlazio je kućama za vrijeme sezonskih poslova u polju. Ciglana je još bila opterećena kreditom od 800 tisuća dinara podignutim 1945. godine, koji je služio za redovno poslovanje. No, dug je iznosio još oko 500 tisuća dinara.⁵⁸

6.5. Poslovanje u 1949. i 1950. godini

Izvješće za 1949. godinu (5. V. 1950.) otkriva još lošije stanje. Planirana količina od 1,9 milijuna nije ni približno ostvarena. Proizvedeno je samo 527.750 komada opeke, a cjelokupno stanje ciglane lošije je nego lani. Izvješće za 1950. godinu podnio je tada novi direktor Josip Hehet. Ni on se nije pokazao u najboljem svjetlu jer je prema dokumentu Personalnog odsjeka Kotarskog NO od 1. prosinca 1950. godine (br. 15939/50) uskraćen za polovicu plaće, budući da se zbog nekog krivičnog djela

56 DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Urudžbeni spisi 1945. – 1951., Zapisnik od 26. veljače 1948., kut 1.

57 DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Urudžbeni spisi 1945. – 1951., Kotarski narodni odbor Đurđevac, Otsjek komunalnih poslova, dopis od 28. II. 1948., br. 4018/1948., kut. 1.

58 DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Urudžbeni spisi 1945. – 1951., Evidencija radnika za isplatu plaća 1945., kut. 2.

našao u pritvoru. Spomenuto Hehetovo izvješće (br. 1032/50.) govori o samom kraju poslovanja ciglane. U nepromijenjenim okolnostima proizvodnja je pala na 51.000 komada opeke. Peć je ugašena 9. rujna zbog nedostatka ugljena. Zapravo, dostavljeni ugljen nalazio se na željezničkom kolodvoru, ali ga *foringaši* nisu htjeli dovesti jer im je ciglana otprije dugovala za prijevoz, a da je i htjela platiti više nije mogla jer joj je 15. rujna blokiran bankovni račun. Hehet je još svalio krivnju na prijašnjeg direktora jer nije uspio naplatiti isporučenu opeku Vojnoj pošti 7250/27 i Lovnom privrednom poduzeću Repaš u Ždali, nešto više od 329 tisuća dinara.

Na kraju je uslijed svih nedaća Kotarski NO na svojoj sjednici održanoj 18. svibnja 1951. godine donio odluku da se likvidacija poduzeća mora obaviti do 1. srpnja. U likvidacijsku komisiju određeni su povjerenik lokalne privrede i komunalnih poslova Đuro Kirin, knjigovođa ciglane Baltazar Pintar i službenik Povjereništva lokalne privrede Leon Golub (dopis br. 7143/51). Na kraju je NO produžio rok za likvidaciju do 1. studenoga (br. 7143.-1951.). Prema Martinu Matišinu i njegovu radu o poduzećima u Virju ciglana je porušena 1959. godine.⁵⁹

7. Pokušaj osnivanja ciglane u Đurđevcu po istom dioničkom društvu

Podravsko dioničko društvo tvornica opeka u Gjurgjevcu, koje je posjedovalo tvornicu opeke u Virju, nakanilo je sagraditi još jednu i u Đurđevcu 1900. godine. S obzirom na potrebe i intenzitet gradnje na području đurđevačke Podravine, treća bi ciglana bila posve suvišna, ali se na to nije previše gledalo jer je u to bio upleten privatni interes. Sama ideja o gradnji druge ciglane dioničkog društva nije dolazila iz redova Imovne općine, ili se barem

tako činilo u javnosti, već od Đurđevačina Martina Starčevića, upravitelja dioničkog društva. Onima koji su dobro poznavali Starčevića, to nije bilo ništa novo. Da bi se ovaj pokušaj osnivanja ciglane što jasnije rasvijetlio potrebno je ukratko objasniti tko je bio Martin Starčević. Starčević je kao šumar 1880-ih stigao iz Korenice na službu kod Imovne općine đurđevačke, isprva u Virje, a potom u Đurđevac. Otprilike u to vrijeme ban Khuen-Hedervary počeo je progoniti pravaše Martinovu braću Davida i Milu Starčevića, odvjetnike i narodne zastupnike u Saboru. Usput je stradao i on sam. Davida je strpao u zatvor, Milu izbacio iz klerikata, a Martina otpustio iz službe. Ovaj se nakon toga bavio mjerništvom, a kako je bio okretan i poduzetan dao se na gospodarski rad. Počeo je kupovati zemlju i dravske naplavine. Brzo se obogatio pa je pokrenuo i vodio *Banku za Podravinu d.d.* u Đurđevcu, te je bio član općinskoga poglavarstva u Đurđevcu i skupštine Imovne općine. Starčević je u to vrijeme bio pravaš, ali se radi vlastitog probitka vješto priklanjao mađaronskoj vlasti bana Khuen-Hedervarya, kada mu je to bilo potrebno, a uživao je u zaštiti braće. Nalazio se u sukobu sa seljakom i političarom Tomom Jalžabetićem, također pravašem i članom općinskoga vijeća. Ovaj sukob počivao je na ekonomskim i političkim čimbenicima dviju interesnih grupa u Đurđevcu, napose nakon pravaškog raskola 1895. godine kada su se oba aktera našla na dvjema pravaškim stranama, među frankovcima i domovinašima.⁶⁰

Starčević je u pokretanju gradnje nove ciglane posve sigurno imao svoj interes, a sve to preko leđa općinskog vijeća u Đurđevcu. Tomo Jalžabetić o tome se oglasio

59 MATIŠIN, Martin: *Radne organizacije Virja*. // Virje na razmeđu stoljeća, (ur. Boro Rogić), Virje: Zavičajni muzej Virje, zbornik III, 1987., 17.

60 GABELICA, Mislav: *Pravaštvo u Đurđevcu i njegovoj okolici početkom 20. stoljeća*. // Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja, XX, 39, 2021., 101–109.; RADIĆ, Stjepan: *Devet seljačkih zastupnika, izabranih prvi put po proširenom izborom pravu u banskoj Hrvatskoj: pogled na politički njihov rad*. Zagreb: Slavenska knjižara; Hrvatska pučka seljačka tiskara, 1912., 8.; Hrvatska domovina, IV, 17 (21. 1. 1899.) i IV, 28 (4. 2. 1899.); Imenik hrvatskih šumara. Martin Starčević. Dostupno na: <http://imenik.sumari.hr> (13. 1. 2019.); Hrvatska rieč, IV, 276 (26. 9. 1908.)

Tablica 1. Popis radnika koji su primili plaću 1945. godine i njihova radna mjesta (izvor: DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Uredžbeni spisi 1945. – 1951., Završni računi 1945., 1948. – 1950., kut. 2)

	ime i prezime	mjesto rođenja	stručni radnici	nestručni radnici
1.	Đuro Crnjaković	Virje	povjerenik	
2.	Ignac Rabadžija	Kalinovac	poslovođa	
3.	Bolto Ružić	Ferdinandovac	štapador	
4.	Antun Herent	Pitomača	štapador	
5.	Luka Miklič	Kalinovac	šlikter u peći	
6.	Antun Aleksa	Kalinovac	šlikter na placu	
7.	Martin Aleksa	Kalinovac	šlikter na placu	
8.	Mato Novogradec	Molve	pećar za van iz peći	
9.	Antun Rabadžija	Kalinovac	prvi ložać	
10.	Stjepan Janči	Kalinovac	pećar vozi u peć	
11.	Jakob Magdić	Mičetinac		karolista
12.	Ivan Kikaš	Mičetinac	blatar	
13.	Vinko Magdić	Mičetinac	blatar	
14.	Antun Pintar	Mičetinac	blatar	
15.	Luka Magdić	Mičetinac		karolista
16.	Josip Petrović	Mičetinac		blatar
17.	Antun Čorba	Mičetinac		blatar
18.	Valent Turković	Virje		kuhar
19.	Đuro Čorba	Mičetinac		kuhar
20.	Josip Grčić	Ferdinandovac	karolista	
21.	Andrija Hegedušić	Virje	karolista	
22.	Josip Hrženjak	Virje	karolista	
23.	Petar Matekov	Virje	karolista	
24.	Ivan Pavunić	Virje	karolista	
25.	Ivan Vranić	Virje	karolista	
26.	Ivan Petrićec	Virje	karolista	
27.	Mato Mesarov	Virje	karolista	
28.	Stjepan Pintar	Virje	karolista	
29.	Martin Matiša	Virje	karolista	
30.	Jakob Tomec	Virje	karolista	
31.	Mato Lukić	Virje	karolista	
32.	Martin Sabolić	Virje	karolista	
33.	Ivan Matoničkin	Virje	karolista	
34.	Stjepan Kapić	Virje		blatar
35.	Franjo Godina	Virje		blatar
36.	Ivan Kolar	Virje		pumpar
37.	Stjepan Hrženjak	Virje		pumpar
38.	Mijo Mesarov	Virje		blatar
39.	Slavko Jakopović	Virje		blatar

	ime i prezime	mjesto rođenja	stručni radnici	nestručni radnici
40.	Stjepan Vrapčević	Virje		blatar
41.	Ivan Grgić	Virje		blatar
42.	Martin Marčinko	Virje		pičur
43.	Florijan Petek	Virje		pičur
44.	Bolto Cikoš	Virje		pičur
45.	Đuro Hegedušić	Virje		pičur
46.	Martin Ciglar	Virje		pičur
47.	Mirko Brcković	Virje		pičur
48.	Franjo Ormanec	Virje		pičur
49.	Josip Hatadi	Virje		pičur
50.	Valent Jakopović	Virje		rezerva (dopuna)
51.	Stjepan Barberic	Virje		
52.	Stjepan Senjan	Virje		
53.	Mirko Igrec	Virje		
54.	Fabijan Cirkvenec	Virje		stolar
55.	Ivan Kovačević	Virje		bravar
56.	Antun Mesarov	Virje		ekonom
57.	Đuro Horvat	Virje		peskar
58.	Stjepan Carek	Virje		peskar
59.	Martin Horvat	Virje		rezerva
60.	Ivan Gazivoda	Virje		
61.	Franca Gazivoda	Virje		
62.	Josip Lazanski			
63.	Martin Carek			
64.	Stjepan Mikulić			
65.	Antun Magdić	Mičetinac		
66.	Đuro Pregiban	Mičetinac		
67.	Andrija Bukovčan	Mičetinac		
68.	Luka Haraminec	Mičetinac		
69.	Ivan Lukić	Virje		
70.	Mato Kršić			
71.	Mijo Bukovčan	Mičetinac		
72.	Franjo Horvatić			
73.	Ivan Svilić	Novigrad		
74.	Josip Klepić			
75.	Luka Turčić	Virje		
76.	Josip Široki stariji	Virje		
77.	Josip Široki mlađi	Virje		
78.	Josip Grčić			

u novinama: *Mi Đurđevčani imamo još od starine dvije ciglane tik Đurđevca. (...) Unatoč tome se je zauzeo vlasnik d.d. Martin Starčević da đurđevačka općine digne zajam od 25 tisuća kruna za 300 komada dionica u svrhu gradnje još jedne kružne peći kraj Đurđevca, po istom d.d. Pošto za gradnju takve peći nije bilo dozvole, a nisu bili ni koraci poduzeti po d.d. da se nabavi potrebno zemljište, te je općinski odbor shvatio da se tu ne radi za gradnju peći, već da se naprti teret na općinare, pa da se tim teretom prikaže općinske odbornike u crnom svjetlu. Većina općinskih odbornika protivila se zajmu. Rekli su da će cigla biti jeftinija ako se sagradi kružna peć, a danas je proglašeno javno da općina ima prekinuti svaki rad na općinskim ciglanama, jer da ciglarski obrt može tjerati samo onaj koji ima obrtnu dozvolu. Kotarska oblast je potvrdila domaće ciglare, a sada ih je zabranila. Novoj valjda nejde prodaja pa se male moraju ukinuti, a oni će onda povećati cijene. To je voda na Starčevićev mlin.*⁶¹

U istim novinama o istom predmetu objavio se još jedan članak, vjerojatno isto Jalžabetićev, premda se tako ne čini: *...Nakon što je ciglana u Virju bila gotova povukao je Starčević Jalžabetića i Ivana Ređepa neka u našoj općini potražimo prikladno zemljište za ciglanu. Pošto je bilo učinjeno, odredi on jedne nedjelje očevid, ne bi li postigli da općina kupi ove čestice od privatnika. Sastavi zatim nacrt i stade me nukati da s ljudima sklapam pogodbe za zemljište, ali tako da tim pogodbama obvežem sama sebe naprama prodavaocima. Pošto sam ja znao iz jednog pisma bivšeg nadšumara Laksara, upravljenoga Starčeviću, da zemaljska vlada nije dozvolila gradnju ciglane, nisam se htio upuštati u pogodbe s vlasnicima zemljišta. Uza sve to Starčević se ipak borio na odborskoj sjednici općine da se uzme zajam od 30.000 forinti za ciglanu, no nije uspio, jer su sad svi znali što je naumio. Na kraju je Starčevićeva pohlepa svima bila poznata jer je javno pred Brennerom i đurđevčkim odvjetnikom Isom Lichtenbergom izjavio: Ja ću pomoći Kukuljeviću (Veliki župan; op.a.) provesti izbore, ali mi on mora za to pomoći is-*

*hoditi koncesiju za gradnju željezničke pruge Kloštar – Virje, za gradnju dviju ciglana i da prodam svoje naplavine Imovnoj općini. Onda ga više ne trebam.*⁶² Tako je pokušaj gradnje druge dioničke tvornice opeke propao zbog upletenosti privatnog interesa, te pohlepe pojedinca i njegovih političkih ambicija, a nauštrb općinskog vijeća u Đurđevcu i samih općinara.

Prema pisanju virovskog *Podravca* u ožujku 1899. godine i ugledni đurđevčki trgovac Ferdo Brenner nakanio je s nekim mjesnim imućnicima i kapitalom od 40 tisuća forinti otvoriti ciglanu koja će moći proizvesti 3 miliona komada opeke i crijepa. *Podravec* ne navodi o kojim je imućnicima riječ, ali to se vjerojatno odnosi na Starčevićev pokušaj gradnje ciglane preko Imovne općine, jer je poznato da su svoje-vremeno poslovno surađivali. Uglavnom, njegovo se ime nadalje nigdje ne spominje u svezi bilo koje ciglane.⁶³

8. Ciglana Šandora Toplaka i Rudolfa Mayera u Đurđevcu

Tijekom priprema za gradnju ciglane u Virju, pokrenula se privatnim kapitalom i gradnja ciglane uz cestu između Virja i Đurđevca. Aleksandar (Šandor) Toplak, vlasnik ciglane u Koprivnici, i njegov poslovni partner trgovac Rudolf Mayer, uložili su svoj novac u novu ciglanu. Prema kupoprodajnom ugovoru od 15. kolovoza 1899. godine kupili su za 30 tisuća kruna zemljište od Blaža Lukića iz Virja, te počeli graditi kružnu peć.⁶⁴ O radu Toplakove ciglane postoji vrlo malo podataka. Prema jednom izvoru osnovana je 1905. godine

62 Hrvatski narod, XIV, 26 (29. 6. 1905.)

63 Podravec, VII, 6 (15. 3. 1899.)

64 Općinski sud u Koprivnici – Stalna služba u Đurđevcu, Zemljišnoknjižni odjel, Zemljišne knjige katastarske općine Đurđevac.; Tu na srcu mom. Zemlja u zbirkama Muzeja grada Koprivnice / 5. 11. – 12. 12. 2021., izložbeni katalog (ur. Draženka Jalsić Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2021., 20.

s 20 zaposlenih radnika.⁶⁵ Ovaj podatak nije točan jer je Jalžabetić u svome novinskom napisu doslovce naveo: *Podravsko d.d. tvornice opeke u Đurđevcu sagradilo je kružnu peć između Virja i Novigrada. Prije toga je već bila sagrađena kružna peć između Virja i Đurđevca po poduzetnicima Majer i Toplak iz Koprivnice.*⁶⁶ Dakle, i ova ciglana pokrenuta je 1899. godine. Posve je sigurno da je prema kupoprodajnom ugovoru od 19. studenoga 1918. godine ciglanu od Toplaka kupio Domeniko Patriarka (1853. – 1946.) sa stanom u Đurđevcu kbr. 1619, a to je kuća podignuta uz samu ciglanu.⁶⁷ Dakle, Patriarka je bio Toplakov zaposlenik ciglar, odnosno voditelj proizvodnje. Njegovu prisutnost u Đurđevcu potvrđuje imenik članova Prve obrtničke zadruge u Đurđevcu u kojoj je zabilježeno da je njenim članom postao 1907. godine.⁶⁸ Ciglanom je upravljao sve do početka Drugoga svjetskog rata. Iz tog vremena (1939.) sačuvan je rukom ispisan račun za kupljenu opeku na kojem je otisnut pečat: *Tvornica opeka Domeniko Patriarka Gjurgjevac.*⁶⁹

S proizvodnjom opeke nastavilo se i za vrijeme komunističke Jugoslavije. Proizvodnja je pokrenuta 1957. ili 1958. godine, o čemu piše *Glas Podravine*. Izvjestitelj javlja da je nedavno pokrenuta bivša Patriarkina ciglana bila nužno potrebna jer se osjećao nedostatak opeke za gradnju. Međutim, upozorava jer ciglana nema dovoljno gline, dosadašnje su jame već pri kraju sa zalihama, a pitanje je ima li je na susjednim privatnim parcelama koje bi se u tom slučaju mogle otkupiti.⁷⁰ Postoje naznake da je Patriarkina ciglana bila u po-

gonu odmah nakon rata, budući da su, što je prije rečeno, stručni radnici zbog male plaće napuštali ciglanu u Virju i odlazili u neku privatnu. Vjerojatno se radilo o Patriarkinoj ciglani jer je bila jedina u bližoj okolici. Dakle, vjerojatno je radila po potrebi. Nepoznanica je vlasništvo i status ciglane u poraću, kao i razlog zašto nije nacionalizirana, vjerojatno zbog nedostatka gline. Jedan dopis Okružne planske komisije u Bjelovaru (br. 23210/47) upućen okružnim ciglanama donosi popis svih ciglana lokalnog značaja. Navedena je 21 ciglana na području od Kutine, Ivanić Grada i Vrbovca, do Križevaca, Koprivnice i Bjelovara. Među njima se s našeg područja nalazi samo ciglana u Virju. Dakle, Patriarkova ili nije bila u pogonu ili je tada još uvijek bila u privatnom vlasništvu. I sam podatak da nije raspolagala dovoljnim zalihama gline valjani je razlog odustajanja vlasti od njene nacionalizacije. Zatvorena je 1970-ih zbog velike konkurencije, nedostatka zemlje i zastarjele tehnologije. Prema sjećanju autora ovog rada, otprilike u to vrijeme na ciglani je kupljena opeka *jedinka* za potrebe gradnje jednog obiteljskog gospodarskog objekta. Ona je tada proizvodila veoma male količine opeke za lokalno područje. Na ciglani su radili stanoviti radnici iz Bosne.

9. Zaključak

Proizvodnja opeke na području Virja i Đurđevca prati se od vremena Vojne krajine kada su u ovim mjestima postojala gliništa i poljske ciglane. Budući da su tadašnji objekti bili građeni od drveta i slame, harali su veliki požari koji su progutali čitave ulice i prouzročili goleme materijalne štete od kojih su brojni žitelji ostali bez krova nad glavom i sredstava za život. Zbog toga se prišlo gradnji kuća od opeke i crijepa. Male poljske ciglane nisu mogle namiriti velike potrebe za novim građevnim materijalom, pa se prišlo pokretanju modernih tvornica opeke s kružnim pećima. U Virju je Imovna općina đurđe-

65 FELETAR, Dragutin: *Podravina. Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, knj. 1., Koprivnica: Centar za kulturu – OUR Muzej grada Koprivnice, 1988., 190.

66 Hrvatski narod, IX, 22 (31. 5. 1900.)

67 Općinski sud u Koprivnici – Stalna služba u Đurđevcu, Zemljišnoknjižni odjel, Zemljišne knjige katastarske općine Đurđevac.

68 DAB, Zbirka Cehovi i obrtničke zadruge, I. Đurđevački ceh (Obrtnička zadruga) 1780. – 1928., Imenik Prve obrtnice zadruge u Đurđevcu 1903. – 1945., sign. 1066.

69 Račun se nalazi u vlasništvu autora ovog rada.

70 *Glas Podravine*, X, 27 (12. 7. 1958.)

večka preko poduzeća Podravsko dioničko društvo tvornica opeka u Gjurgjevcu pokrenula novu tvornicu 1899. godine, a drugu tvornicu neznatno prije u Đurđevcu Šandor Toplak i Rudolf Majer, vlasnici ciglane u Koprivnici. Tvornica u Virju poslovala je uz određene poteškoće do stečaja 1925. godine, nakon čega je prešla u ruke braće Sabolić iz Virja. Komunističke su vlasti nakon Drugoga svjetskog rata tvornicu nacionalizirale i pokrenule proizvodnju (Kotarska ciglana Virje). Zbog zastarjelog pogona, nedostatka stručnih radnika i nestašice gotovog novca ciglana je proizvodila ne odveć kvalitetnu opeku, ali je u određenoj mjeri ispunila svoj zadatak u poslijeratnoj izgradnji i nestašici građevnog materijala. Zatvorena je nakon deset godina rada. Isto je dioničko društvo nakanilo graditi tvornicu opeke i u Đurđevcu, ali se pokušaj izjalovio zbog umiješanosti privatnih interesa i pohlepe za zaradom. Toplakovu ciglanu u Đurđevcu ubrzo je preuzeo ciglar Domeniko Patriarka, tada voditelj poslova u istoj ciglani. Patriarka je upravljao ciglanom do Drugoga svjetskog rata. U poraću proizvodila je po potrebi i na mahove sve do 1970-ih, kada je napuštena.

Summary

Brickyards and brickworks in Virje and Đurđevac

After wood and straw, bricks and roof tiles were the first stronger, safer, and more durable materials for the construction of residential and commercial buildings in Podravina. This paper deals with the tradition of brick baking from the time of the Military Frontier onwards. The topic is covered in the following order: from the selection of clay, manual brick making, brick baking in field kilns, up to the appearance of the first brickworks and the then modern circular kiln at the very end of the 19th century. The research area included two largest rural settlements in Croatia at that time - Virje and Đurđevac. A lot of attention was given to the brickworks in Virje whose operational documentation after 1945 has been preserved. The factory was founded by the Municipality of Đurđevac through Podravina's Limited Liability Company - Brickworks in Gjurgjevac. After that, it was owned by the Sabolić brothers from Virje, and, after the Second World War, it was nationalized and continued operating as Kotarska Brickyard Virje for ten years. The brickworks in Đurđevac was dealt with in this text in a very modest way due to the lack of archival materials and historical data. It was founded by Šandor Toplak and Rudolf Majer, both being from Koprivnica, and the bricklayer Domeniko Patriarka took over the factory from them later on. In the post-war years, the factory continued operation on-and-off until the 1970s. In addition, there is talk of an unfulfilled attempt to build the second brickworks by the above mentioned limited liability company.

Neobjavljeni arhivski izvori

- Arhiva župnog ureda rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, Liber extraneorum (Knjiga doseljenih) rkt. župe sv. Jurja u Đurđevcu.
- DAB, Kotarska ciglana Virje, sign. 538, Urudžbeni spisi 1945. – 1951., kut. 1 i 2.
- DAB, Sumarni inventar. Kotarska ciglana Virje 1945. – 1951., signatura: HR DABJ 538, Bjelovar, rujan 2012.
- DAB, Zbirka Cehovi i obrtničke zadruge, I. Đurđevački ceh (Obrtnička zadruga) 1780. – 1928., Imenik Prve obrtne zadruge u Đurđevcu 1903. – 1945., sign. 1066.
- DAZ, Trgovačko-obrtnička komora, Registar – dio- nička društva i zadruge, knj. III., sign. 40103.
- Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvat- ske, Matični ured Đurđevac, Matična knjiga vjenča- nih rkt. Župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu 1898. – 1940.
- Općinski sud u Koprivnici – Stalna služba u Đur- đevcu, Zemljišnoknjižni odjel, Zemljišne knjige ka- tastarske općine Đurđevac.

Objavljeni arhivski izvori

- Habsburško Carstvo – Katastarske karte (XIX. sto- ljeće). Dostupno na: <https://mapire.eu/en/>
- Hrvatska. Druga vojna izmjera (1865. – 1869.). Do- stupno na: <https://mapire.eu/en/>
- Izvještaj upravnog odbora o stanju javne uprave i kraljevskog podžupana o djelovanju kraljevske žu- panijske oblasti i podčinjenih kraljevskih kotarskih oblasti u godini 1892.
- VALENTIĆ, Mirko; HORBEC, Ivan; JUKIĆ, Ivana: *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća*. Đurđevačka pukovnija. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., sekcija 7.

Internetski izvori

- Hofmanova peč. Dostupno na: <http://dokument.tips/documents/hofmanova-pec.html><http://ime-nik.sumari.hr/kart.asp?id=11428>
- Matična knjiga umrlih 1908. – 1927. rkt. Župe sv. Benedikta opata i Žalosne Gospe u Kloštru Podrav- skome. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054>

- Matična knjiga krštenih 1858. – 1872. i umrlih 1878. – 1934. rkt. Župe sv. Ferdinanda kralja u Fer- dinandovcu. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054>
- Matična knjiga umrlih 1886. – 1911. rkt. Župe Svih Svetih u Sesvetama Podravskim. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054>
- Matična knjiga umrlih 1869. – 1878. rkt. Župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054>
- Matična knjiga umrli 1871. – 1892. rkt. Župe sv. Vida u Pitomači. Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054>
- Matična knjiga vjenčanih 1893. – 1903. rkt. Župe sv. Vida u Pitomači (Kladare i Otrovanec). Dostupno na: <https://www.familysearch.org/search/collection/2040054>

Tisak

- Glas Podravine (1958.)
- Hrvatska (1902.)
- Hrvatska domovina (1899.)
- Hrvatska rieč (1908.)
- Hrvatske novine (1907.)
- Hrvatski narod (1900., 1905.)
- Naše pravice (1910.)
- Nezavisnost 1918.)
- Podravac (1895., 1896., 1898. – 1900.)

Literatura

- BIĆANIĆ, Rudolf: *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750 – 1760*. Zagreb: Izdavački zavod Ju- goslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1951.
- DOLENEC DRAVSKI, Miroslav: *Mali virovski etno- grafski pojmovnik*. // Virje na razmeđu stoljeća, (ur. Martin Matišin), Virje: Zavičajni muzej Virje, zbor- nik V, 1993.
- FELETAR, Dragutin: *Općina Koprivnički Bregi – sredi- šte ugljenarstva*. // Scientia Podraviana: Glasilo Povi- jesnog društva Koprivnica, XXV, 27, prosinac 2013.
- FELETAR, Dragutin: *Podravina. Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, knj. 1., Koprivnica: Centar za kulturu – OOUR Muzej gra- da Koprivnice, 1988.

- GABELICA, Mislav: *Pravaštvo u Đurđevcu i njegovoj okolici početkom 20. stoljeća.* // Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja, XX, 39, 2021.
- HORVAT, Rudolf: *Povijest Gjurjevca.* Zagreb: Hrvatski tiskarski zavod, 1940.
- JANKOVIĆ HAPAVEL, Edita: *Tlocrt tvornice opeke u Gjurjevcu izrađen u Grazu 1899. godine.* // Podravski zbornik 2009., (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2009.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Pretvaranje Bjelovara iz vojničkoga u privredno središte od 1871. d o 1910. godine.* // Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovar, (ur. Slobodan Kašte-la), Bjelovar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017.
- MAĐER, Blaž: *Časti i dobru zavičaja,* pretisak (1937.). Zagreb: Osnovna škola Blaž Madjer Novi-grad Podravski, 1992.
- MATIŠIN, Martin: *Radne organizacije Virje.* // Virje na razmeđu stoljeća, (ur. Boro Rogić), Virje: Zavičajni muzej Virje, zbornik III, 1987.
- PAVLEŠ, Ranko: *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo. Povijest, topografija, organizacija,* Koprivnica: vlastita naklada, 2001.
- PODRAVEC, Dražen: *130 godina Dobrovoljnog vatrogasnog društva Virje.* Virje: Osnovna škola prof. Franje Viktora Šignjara Virje, 2008.
- RADIĆ, Stjepan: *Devet seljačkih zastupnika, izabranih prvi put po proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj: pogled na politički njihov rad,* Zagreb: Slavonska knjižara; Hrvatska pučka seljačka tiskara, 1912.
- SARNAVKA, Roman: *Izrađivanje opeka u poljskim pećima.* // Hrvatski šumarski list: Hrvatsko šumarsko društvo u Zagrebu, 68, 1-2, siječanj-veljača 1944.
- SOMEK, Petra: *Tradicijsko graditeljstvo u Podravini. Pregled s karakterističnim primjerima.* Samobor: Meridijani, 2011.
- ŠEBEČIĆ, Berislav: *O poduzetništvu na glavnim gliništima i ciglanama središnje Hrvatske krajem XIX. i početkom XX. stoljeća.* // Rudarsko-geološko-naftni zbornik, (ur. Branko Crnković), Zagreb: Rudarsko-geološko-naftni fakultet, 2003.
- TINODI, Ivan: *Križevačke ciglane.* // Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci, VIII, 1, 2006.
- TKALAC, Krunoslav: *Babogredska kompanija.* Vin-kovci: Slavonska naklada Privlačica, 1994.
- *Tu na srcu mom. Zemlja u zbirkama Muzeja grada Koprivnice / 5. 11. – 12. 12. 2021., izložbeni katalog* (ur. Draženka Jalšić Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2021.